

आमची केरळ सहल

लेखक: प्रा. डॉ. बिंदुमाधव जोशी

ऑक्टोबर [२०११] मध्ये एका संध्याकाळी सौ. आशा एक पत्रक फडफडवित आली; माझ्या हातात देऊन ती जवळच बसली. ते होते 'सॅम्सन टूर' कंपनीचे सहलीचे जाहिरातपत्रक. आम्ही दोघांनी सारा भारत पाहिला होता. पण केरळने आम्हाला हुलकावणी दिली होती. कश्मीरपासून कन्याकुमारीपर्यंत आम्ही सारा भारत पायाखाली घातला होता; दार्जिलिंग सिक्कीम हा कोपराही आम्ही गेल्या मे मध्ये 'श्री ट्रॅव्हल्स' बरोबर जाऊन मनसोक्त पाहिला. पण हा दक्षिणेकडील छोटा कोपरा आम्हाला कायमच डिवचत राहिला होता; त्याला अवलोकण्याची ही सुवर्णसंधी आली होती. 'घरापासून घरापर्यंत' हे आकर्षण, फक्त आजीआजोबांसाठी ही सहल होती. पंचवटीतील तिघेजण सहप्रवासी होते. आमच्या मनाने कौल देऊन टाकला - 'ही संधी सोडायची नाही'.

आम्ही लगेचच टूर मॅनेजर सूरज शहा याला फोन करून बोलावून घेतले. त्याच्याकडून सर्व माहिती घेतली व आमचा सहभाग नक्की केला. अभय त्यावेळी आमच्याजवळच होता. घरातले कोणीही नसताना आम्ही या सहलीला जावे हे अभयला फारसे पसंत नव्हते. पण आमची जोरदार इच्छा पाहून त्याने विरोध केला नाही. फक्त येताना ३६ तासांचा रेल्वे प्रवास न करता येताना आम्ही विमानाने यावे ही त्याची सूचना आम्हाला पटली व त्याप्रमाणे आम्ही आमचे प्रत्येकी २३ हजार व विमानाचे दोघांचे ९ हजार ४०० रू. देऊन बुकिंग केले.

आमची सहल २ डिसेंबरला निघणार होती. त्या दरम्यान आम्ही या सहल कंपनीबद्दल चौकशी केली; रिपोर्ट चांगले होते: हॉटेल्स व जेवण्याची व्यवस्था खूप छान होती; रेल्वेत सुद्धा कंपनी स्वतः बनवलेले न्याहरी जेवण देत होती व खरेदीशिवाय एकही पैसा खर्च करावा लागत नव्हता.

२ डिसेंबर रोजी ठरल्याप्रमाणे दुपारी २ वाजता टूर कंपनीची बस दारासमोर येऊन उभी राहिली. आमच्या प्रवासाची तयारी करून देण्यासाठी चि. सौ. तनुजा २ दिवस आधी मुंबईहून आली होती. चि. अभय नोव्हेंबरमध्येच अमेरिकेला गेला होता. तनुजाच्या येण्यामुळे आम्हाला खूप बरे वाटले; आम्हाला कोणीतरी घरचे "बाय बाय" करायला होते याचा आनंद मनात बाळगून आम्ही अडीच वाजता पुणे सोडले.

ठरल्याप्रमाणे प्रवासात मधे थोडा नाश्ता-चहा घेऊन आमची बस पनवेल स्टेशनवर आली; दुसऱ्या बसने आलेले सहप्रवासी आम्हाला येऊन मिळाले व असे आम्ही ४० जण संध्याकाळी ६-२५ वाजता "गरीब रथ" या a/c गाडीने केरळ सहलीला निघालो.

गरीब रथगाडी a/c असूनही खरेच नावाप्रमाणे गरीब निघाली. इतर a/c गाड्यांमध्ये रात्रीच्या प्रवासाला बेडिंग-उशी, ब्लॅकेट वगैरे रेल्वेकडून फुकट मिळते. पण इथे तशी काहीच सोय नव्हती.

आधीच थंडी, त्यात a/c! आमची चांगलीच पंचाइत झाली. सौ. आशाच्या प्रसंगावधानाने आमचे हाल टळले. तिने शाली, स्वेटर्स “मुन्नार” च्या थंडीसाठी घेतले होते ते इथेच कामाला आले. थंडीचे निराकरण झाले व आम्ही आडवे झालो. त्यापूर्वी आमचे रात्रीचे जेवण झाले. चांगले होते जेवण. आमच्या कंपार्टमेंटमधल्या मुली (खरं तर त्या आज्या होत्या पण आमच्या मानाने लहान पन्नाशीतल्या असल्यामुळे) शैला व शोभा - बहिणी बहिणी - खूप चांगल्या निघाल्या. खूप गप्पिष्ट होत्या व सहकार्य करणाऱ्या होत्या. पुढे सर्व प्रवासभर त्यांनी बाबा-काकू हे संबोधन व नाते टिकवून धरले. आशाचे व त्यांचे छान जमले.

सुमारे १० वाजता आम्ही निद्रिस्त झालो. दुसऱ्या दिवशी सकाळी आम्ही जागे झालो; उडुपीला कंपनीचा चहा आला, तोंड धुवून आम्ही खिडकीशी बाहेरचे निसर्गसौंदर्य बघत बसलो. मलबार सुरू झाले होते व किनाऱ्यावरील नारळापोफळीच्या बागा दाटीदाटीने चवऱ्या ढाळत होत्या. या हिरव्यागार सौंदर्याने मने प्रसन्न झाली.

कोझिकोडेला १२-३० ला दुपारचे जेवण आले - भरपूर आणि चवदार. दुपारी ३-३० वाजता त्रिचूर (मल्ल्याळी भाषेत त्रिसूर) आले. हा आमचा केरळमधला पहिला मुक्काम होता - प्रथमदर्शनीच दाट वनराईने आम्ही भारून गेलो. बसने आम्ही “हॉटेल सोपानन” वर पोचलो. तासाभरात आम्ही ट्रेनमधे राहिलेले देहाचे स्नानादि व्यवहार उरकून घेतले व पहिल्या कार्यक्रमासाठी तयार झालो.

पहिला कार्यक्रम होता गुरूवायूर मंदिर भेट. मंदिर जवळच असल्याने सर्वजण चालत पुढे गेले. आम्ही चौघेजण रिक्शा करून मंदिराजवळ गेलो. स्त्रियांनी पांढरी साडी व पुरूषांनी पांढरी लुंगी व वरचे अंग उघडे अशा वेषात जायचे बंधन होते. त्या प्रमाणे आम्ही वेष करून निघालो. पण कॅमेरा, मोबाइल, पर्स इ. वस्तूंचेही बंधन निघाल्यामुळे आम्हाला लॉकर शोधा, त्यात या वस्तू व पादत्राणे ठेवा असे सगळे करीपर्यंत खूप उशीर झाला. त्यामुळे आम्ही एकटे पडलो; बाकीचे सर्व पुढे गेले. रांग तिरूपतीच्या मंदिरासारखी गोल गोल होती व भक्तांची खूप गर्दी होती. खूप वेळाने आमचा नंबर आला. तोपर्यंत आम्ही थकलो होतो; दर्शनाचे औत्सुक्य राहिले नाही. आत गेल्यानंतर पाहिले तो देव खूप दूर, अंधारात दडलेला, बाजूला छोट्या छोट्या दिव्यांच्या मध्ये त्याला एवढ्या दुरून पाहायचे म्हणजे एक दिव्यच होते. कुणाला सुदैवाने दिसला, कुणाला तो कुठे आहे हे कळण्याच्या आतच पुढे सरकावे लागले. ज्यांना दिसला ते “दिसला गं बाई दिसला” म्हणत आनंदाने बाहेर आले; बाकीचे चुटपुटत हात चोळत निराश होऊन बाहेर आले. या धडपडीत समाधानापेक्षा वैफल्यच बहुतेकांच्या नशिबी आले. लॉकरमध्ये वस्तू ठेवण्यासाठी ज्याच्याजवळ दिल्या तो माणूस बाहेर येऊन बघतो तो गायब; आमचे धाबे दणाणले. पर्स, चपला, कपडे सर्वच त्यात; गडबडीने निघाल्यामुळे हॉटेलचे नावही माहिती नाही. आम्ही चांगलेच हडबडलो. चेहऱ्यावरून त्या माणसाला शोधत एक तास गेला. दर्शनासाठी उभे राहून आता शोधण्यासाठी ही पायपीट, आणि मनात तो माणूस सापडतो की नाही ही धास्ती. आम्ही चौघेही चांगलेच थकलो. तास दीड तासाने तो माणूस व सूरज शहा आम्हालाच शोधत असलेले सापडले व आमचा जीव भांड्यात पडला. या पायपीटीत आम्हा दोघांचे पाय मात्र चांगलेच थकले. हॉटेल जवळ असतानाही आम्ही रिक्शा करून हॉटेलवर

आलो व कॉटवर दाणकन पडलो. हा देवदर्शनाचा अनुभव आम्ही मनात जपून ठेवला. पुढे तो उपयोगी पडणार होता.

रात्रीचे जेवण छान झाले. दुसरे दिवशी हॉटेल सोडायचे असल्याने बॅगा परत पॅक केल्या व हवीहवीशी वाटणारी झोप घेण्यात मग्न झालो.

दुसरा दिवस उजाडला तो माझ्यासाठी अपशकुनी ठरला. चहा, नाश्ता घेऊन, बॅगा नोकराकडे सोपवून आम्ही बसमध्ये येऊन बसलो. जवळ जवळ १०० कि.मी. रस्ता मस्त हिरव्यागार जंगलामधून जात होता; दाट, सुंदर हिरवेशार जंगल पाहून मने खूष झाली. दिवसाची सुरुवात तर सुंदरच झाली. अथिरापल्ली जंगलातील एका धबधब्याकडे आम्ही चाललो होतो. १० वाजता आम्ही त्याठिकाणी पोचलो. प्रवेशाचे पास मिळण्यात तासभर गेला. केरळी लोकांच्या आडमुठ्या आणि बिनडोक स्वभावाचा पहिला हिंसका आम्हाला तिथे मिळाला. वास्तविक त्यांच्याजवळ तिकीटपुस्तके नव्हती. आम्ही “पैसे घ्या व तिकीटे परत आल्यावर द्या” अशी विनंती केली. पण त्यांच्या डोक्यात ती कल्पना शिरेना. आत सोडणाऱ्या मुलींना आमच्या वयाकडे बघून व उशीर होतो आहे असे सांगूनही काही दया येईना. तासाने त्यांचा माणूस तिकीटपुस्तक घेऊन आला; माणसे मोजून त्याने तिकीटे फाडली व आमचा ४० प्रवाशांचा ग्रुप पुढे सरकला; तोपर्यंत सूर्य बराच वर आला होता. बसपासून धबधबा थोडासा दूर होता. सगळा दगडी उतार होता, रस्ता नव्हताच. ओबडधोबड वाट काढत जायचे होते. धबधबा खाली थोड्या अंतरावर उतारावर होता. आम्ही खरेतर खूप धबधबे पाहिले होते - नायगारा, जोग, गिरसप्पा, स्नोकाल्मी. मन सांगत होते, नको हे रिस्क! पण ...

उन्हात आम्ही दोघेजण हळूहळू निघालो. साडेबाराची उन्हाची वेळ, डोक्याला टोपी नव्हती. खालून वरून ऊन रणरणत होते. बरोबर शैला, शोभा होत्याच. खाली एका कोपऱ्यात पोचलो. धबधबा दिसू लागला - चार पाच पाण्याचे ओहळ ५०-६० फुटावरून खाली पडत होते. इकडून तिकडून पाहिले; काहीच प्रेक्षणीय वाटत नव्हते. थोडा वेळ थांबून आम्ही परत निघालो आणि गर्कन चक्कर आली. अरे रामा, मला “व्हर्टिगो” चा attack येत होता; इथे, या ठिकाणी! मी हबकलोच. प्रयत्नपूर्वक चढ चढू लागलो, पण डोके गरगरायला लागले, आणखी एक चक्कर! शेजारीच असलेल्या आशाला सांगितले. तिने जवळच्या दोघा तरूण मुलांना बोलावले व त्यांच्या आधाराने माझी यात्रा हळू हळू सुरू झाली. त्या दोघांनाही माझा देह पेलवेना. कसाबसा एका शेजारच्या बाकाचा आधार घेतला. माझी अवस्था दयनीय झाली. सगळीकडे माझ्या अवस्थेची वार्ता पोचली. आमचा टूर मॅनेजर व त्याचा सहकारी लगबगीने माझ्याजवळ आले. त्यांनी शब्दशः माझे मुटकुळे करून मला उचलले व थांबत थांबत गेटपर्यंत मला आणले. माझी अवस्था पाहून मदत करण्याऐवजी तिथल्या केरळी मुलींनी सर्व खुर्या गोळा करून ऑफिसमध्ये नेल्या व दार बंद करून घेतले. या कठोर अमानुष वागण्याने आम्ही थक्क झालो. सूरज शहाने एका पोलीस ऑफिसरची मदत घेतली व मला त्याच्या जीपमधून बसपाशी आणले. दोघा तिघांनी मला आत सीटवर बसवले. दरम्यान Vertin च्या २ गोळ्या आशाने माझ्या पोटात ढकलल्या व पुढचा स्पॉट येईपर्यंत मी थोडासा ताळ्यावर आलो.

२ वाजता आम्ही धबधब्याला टा-टा केले. साडेतीन वाजता आम्ही नंतरच्या स्थळापाशी आलो - कालडी, आदि शंकराचार्य यांचे जन्मस्थान! आशाचे हे अतिशय आवडीचे ठिकाण. टूरला निघताना तिने इथे भेट आहे ना हे अनेक वेळा सूरजला विचारून खात्री करून घेतली होती. मला एकटे सोडून जायचे तिच्या जिवावर आले, पण मी तिला माझी काही काळजी करू नकोस असे वारंवार सांगितले. एका कर्मचाऱ्याला माझ्याजवळ बसवून घेतले, तेव्हां कुठे ती उतरायला तयार झाली. शंकराचाऱ्यांच्या बालपणीच्या सर्व खाणाखुणा पाहून ती लगबगीने परत आली. तिचे समाधान झाले आहे याची मला खात्री झाली व तिच्या तोंडून मी सर्व हकीकत ऐकत बसलो.

साडेपाच वाजता आम्ही कालडी सोडले व सात वाजता कोचीनमध्ये प्रवेश केला. M. G. Road, Marine Drive या ठिकाणी गाडीतूनच फेरफटका मारल्यानंतर एका आकर्षक दुकानासमोर बस उभी करून सर्वांना खरेदीसाठी जाण्याची मुभा देण्यात आली. आम्हा दोघांनाही खरेदीचे आकर्षण नसल्यामुळे व अभय, तनुजा यांनी खरेदी निक्षून वर्ज्य केल्यामुळे आम्ही बसमध्ये बसून बाहेरची शोभा पहात बसलो.

कोची(न) खूप मोठे शहर आहे. त्या रात्री शहारुख खान एका प्रचंड मॉलचे (७ लाख चौ. फूट क्षेत्रफळ) उदघाटन करण्यास येणार होता, त्याचेच जागोजागी मोठमोठे फलक लागले होते. ९ वाजता आम्ही हॉटेल “समित” वर पोचलो.

त्या दिवशी मी दुपारपासून काहीही खाल्ले नव्हते, तरी पण सारख्या करपट ढेकरांनी व तोंडाशी गुळमट भावनेने मला अस्वस्थ केले होते. पोटाला काय झाले आहे ते कळत नव्हते. त्यामुळे मी रात्रीही ब्रेडशिवाय काहीही खाल्ले नाही. या अस्वस्थ भावनेतच मी झोपलो. आणि रात्री १ ते दीड च्या दरम्यान मला तीन जबरदस्त जुलाब झाले. सर्व पोट खरवडून काढल्यासारखे रिकामे झाले. अनपेक्षितपणे हा हल्ला झाल्याने सर्व कपडे खराब झाले. आशा तर या सर्व प्रकाराने हादरून गेली, पण धीराने तिने या सर्व प्रकाराला तोंड दिले. औषधांच्या पिशव्यांतून तिने “लोमोटिल” शोधून काढले व दोन गोळ्या माझ्या पोटात उतरवल्या. थोड्या वेळाने हा सगळा प्रकार थांबला व मला शांत झोप लागली. बिचारी आशा सर्व साफसफाई करून बऱ्याच उशिरा झोपली. सकाळी तिने शैला, शोभा, त्यांचे वडिल नाना व सूरज यांना बोलावले व त्यांना हा प्रकार सांगून सल्ला विचारला. सूरजने टूर अर्धवट सोडून कोचीहून विमानाने मुंबईला व तेथून पुण्याला जावे असा सल्ला दिला; तशी reservations करण्याची व्यवस्था करण्याची तयारी दाखवली. बाकी मला विचारूनच निर्णय घ्यावा असा सल्ला दिला. नाही तरी १ वाजेपर्यंत काहीही निर्णय घेण्याची घाई नव्हती. सर्व जण सकाळच्या स्थळदर्शनासाठी गेले. आशा मी जागे होण्याची वाट पहात थांबली.

११ च्या सुमारास मला जाग आली. लोमोटिल मुळे व शांत झोप झाल्याने मला बरे वाटत होते. पोटातले वादळ पूर्णपणे शांत झाले होते. आम्ही दोघांनी चर्चा केली व टूर चालू ठेवण्याचा निर्णय घेतला. ऊन टाळायचे व चढावर दूर जाणे करायचे नाही एवढी काळजी घेतल्यास काहीही त्रास

होणार नाही याची मला मनोमन खात्री वाटली. दोन वाजता मला बसमध्ये सगळ्यांच्या बरोबर पाहून सगळ्यांना मनापासून आनंद झाला. सर्वांनी माझे स्वागत केले व आमचा प्रवास सुरू झाला. एक दुष्ट स्वप्न संपल्यासारखे वाटले.

चि. सौ. तनुजाला फोन करून माझ्या तब्येतीबद्दल व आमच्या निर्णयाबद्दल माहिती दिली. तिला बरे वाटले व तिने प्रवासाच्या शुभेच्छा दिल्या. मी फारसे खाल्ले नव्हते; भूकही नव्हती व कालच्या प्रसंगानंतर मी अधिकच सावध होतो.

२ ला आमचा मुन्नारचा प्रवास सुरू झाला. जवळ जवळ दोन तासांचा - १३२ कि.मी. चा हा प्रवास केरळचे सौंदर्य दाखवणारा होता. रस्त्याच्या दोन्ही बाजूला हिरवेगार दाट जंगल होते. ते जंगल खूप सुखद, डोळ्यांना आल्हाददायक गारवा देणारे आणि बघत रहावे असे वाटले. मी माझा शीण व थकवा पूर्णपणे विसरून गेलो. It was all dark green all around, so pleasing, so enlivening, so refreshing !

वाटेत एका हॉटेलमध्ये सर्वांबरोबर मीही चहा व बिस्किटे घेतली. प्रथमच मला भूक लागली आणि काही खावेसे वाटले. मुन्नार थंड हवेचे ठिकाण, बऱ्याच उंचीवर होते; रस्त्याचा शेवटचा टप्पा वळणा वळणाचा होता. केरळमध्ये प्रथमच थंडी वाजू लागली. रस्त्यावर रहदारीही बरीच होती. आम्हाला कुलू मनालीची आणि हरिद्वार जोशीमठ रस्त्याची आठवण झाली. तसेच अरुंद, वेडेवाकडे, चढत जाणारे, वरून खाली बघितले की अंगावर शहारे आणणारे ! केरळमध्ये हिमालयाची आठवण करून देणारे. मस्त मजा आली. एकच फरक होता; हिमाचलमध्ये गाडी खाली कोसळली तर किमान गंगेमध्ये मोक्ष मिळण्याची आशा होती. इथे खाली नदी नसल्यामुळे दगडावर तुकडे तुकडे होण्याचीच खात्री होती. साडेसहालाच अंधार पडला व साडेआठला आम्ही मुन्नारच्या हॉटेलजवळ पोचलो. तेव्हा चांगलाच काळोख झाला होता.

हॉटेल फारसे दर्जेदार नव्हते. खोल्याही अशा तशाच होत्या. अस्वच्छ, छोट्या, जेमतेम डबलबेड मावेल एवढ्या ! अर्थात Hill Station ला मध्यम वर्गीय ज्येष्ठ नागरिकांनी यापेक्षा जास्ती अपेक्षा करण्यात अर्थ नव्हता. आमची खोली त्या मानाने बरीच सोयिस्कर होती. इतरांना जिने चढून वर तरी जावे लागत होते किंवा जिने उतरून खाली जावे लागत होते.

पहाटे ४ वाजता माझ्या डाय्या पायाचा तळवा दुखू लागल्यामुळे मला जाग आली. तासभर मी ती वेदना सहन केली पण ती काही कमी होण्याचे चिन्ह दिसेना. मग मी आशाला जागे करून तिच्याकडून Iodex चोळून घेतले व एक Combiflam गोळी घेतली. ६ ॥ वाजता चहा घेतला. पोट साफ झाले, गरम पाण्याने आंघोळ केली, पाय चांगला शेकला, खूप बरे वाटले.

८ ॥ वाजता बॅगांसह हॉटेल सोडले आणि “टेकाडी” कडे प्रयाण केले. वाटेत धाब्यावर शहाळे पाणी प्यालो. दुपारी १ ॥ वाजता आम्ही टेकाडी या गावी पोचलो. या गावाला ३ नावे आहेत: टेकाडी,

कुमिली, व पेरियार. लेकशोअर या हॉटेल मध्ये जेवण घेतले, थोडी विश्रांती घेतली. इथल्या खोल्या चांगल्या होत्या - प्रशस्त, सर्व सोयींनी युक्त.

दुपारी ३ वाजता आम्ही मसाल्याच्या बागा (spices park) पाहण्यास गेलो. वेलदोडे, मिरी, कॉफी यांची झाडे पाहिली; त्यांची छोटी फळे लहान बोरांसारखी होती. पार्कमध्ये सौ. आशाने हत्तीवरून फेरफटका मारला; हा नवा अनुभव तिला गंमतीशीर वाटला. परत येताना एका मसाल्याच्या दुकानात बायकांनी जंगी खरेदी केली. सौ. आशानेही थोडीशी खरेदी केली. ७ वाजता हॉटेलवर परतलो.

टेकाडी हे तामीळनाडू व केरळ यांच्या सीमेवर आहे. पेरियार धरणाच्या पाण्यावरून या दोन राज्यात वाद उफाळला होता. सीमा हिंसात्मक होती. सुदैवाने आमच्या भेटीच्या वेळी वातावरण शांत होते. रात्री ८ ॥ वाजल्यापासून सौ. आशाचे पोट थोडे बिघडले पण Lomotil च्या एक गोळीने ते ताळ्यावर आले.

दुसऱ्या दिवशी लवकर उठून ७ वाजता आम्ही हॉटेल सोडले. रिक्षाने बोटराइडच्या जागी पोचलो. पेरियार नदीच्या Backwaters मध्ये आज आमचा नौकाविहार होता. तिकीटे घेऊन, अंगावर Lifejackets चढवून आम्ही नौकेवर चढलो. पेरियार नदीचे पात्र खूपच विशाल, रूंद होते. नदीच्या दोन्ही किनाऱ्यावर दाट, हिरवीगार जंगले होती. केरळचे प्रसिध्द सौंदर्य आमच्यासमोर चौफेर पसरले होते. कुठे पाहू आणि किती पाहू अशी अवस्था झाली. Periyar Wildlife Sanctuary व Tiger Reserve अशीही या पर्यटनस्थळाला नावे होती. केरळ, तामीळनाडू, व कर्नाटक या तीन राज्यांच्या सीमांना ही नदी स्पर्श करत होती. या नदीचे लांबवरचे दृश्य (long shots) मला Jurassic Park मधील सुरूवातीच्या देखाव्यांची आठवण करून देत होते. मी नुसता पहात होतो आणि माझे डोळे ते सौंदर्य आकंठ पीत होते व हृदयात साठवत होते. काही लोकांना वाघ दिसल्याचा भास होत होता, काहींना रानडुक्कर, तर काहींना गवा. नदीच्या पात्रात आलेल्या पर्णविहीन झाडांवरील (snags) घरटी व त्यातील पक्षी हेच फक्त सत्य दृश्य होते; बाकी होते सारे भास! मनसोक्त फोटो काढले. १ ॥ तासाच्या या बेभान नौकाविहारानंतर आम्ही परत फिरलो. केरळला सुंदर का म्हणतात याची प्रचिती या दीड तासाने दिली होती. Daffodils या कवितेच्या शेवटी Wordsworth म्हणतो:

They flash upon that inward eye
Which is the bliss of solitude.

त्याचे प्रत्यंतर आजही मला होते.

१२ ॥ वाजता हॉटेलवर परतलो, जेवण केले, आणि ४ वाजता अलेप्पीच्या दिशेने प्रयाण केले. वाटेत रबराचे मळे पाहिले आणि ७ ॥ वाजता अलेप्पीच्या Hotel Prince मध्ये दाखल झालो.

बाकीचे खरेदीसाठी गेले, आम्ही खोलीत बसून राहिलो. जेवण खोलीवरच मागवले. बुंदी रायता आणि dessert फालुदा हा बदल मस्त वाटला. गेल्या २/३ दिवसापासून रात्री बदामाचे दूध खोलीवर येत होते, ते पिऊन झोपायला मजा येत होती. सहल luxurious होत होती.

रात्री परत पायदुखीने जागे केले. कालच्याप्रमाणेच iodox चोळले व Combiflam घेतले आणि पहाटे ५ वाजता हाउसबोटीने Backwaters Ride साठी सज्ज झालो. हा जलविहार आता समुद्रातून होता. आधी खाडी व नंतर खुला समिंदर असे या ३ तासांच्या जलविहाराचे स्वरूप होते. बोटीतच न्याहरी दिली गेली. सुरवातीचे खाडीचे पाणी गढूळ आणि तेलकट होते. पण समुद्रात शिरल्यानंतर स्वच्छ व निळे पाणी दिसू लागले. बोटीत मी फारशी हालचाल न करता पडून जलविहाराची मजा घेत होतो. पाय थोडे थोडे दुखतच होते. जलविहार ११ वाजता संपला. आम्ही खाली उतरून बसमध्ये बसलो व कन्याकुमारीचा प्रवास सुरू केला. सामान आधीच बरोबर घेतले होते. वाटेत एका सोयिस्कर ठिकाणी लंच घेतले. ५ वाजता आम्ही कन्याकुमारीला पोचलो. दरम्यान पाय बरेच दुखायला लागले होते. कष्टाने पाय उचलत गांधीभवनपाशी आलो. सर्व जण सूर्यास्त पहायला गेले. मी समुद्रकिनाऱ्यावर बसून निसर्गशोभा अवलोकन केली व हळू हळू हॉटेलकडे पावले वळवली. खोली फारशी सोयिस्कर नव्हती पण आम्ही कुरकुर न करता तिचा स्वीकार केला. खोलीवर आल्यावर सौ. तनुजाला फोन करून छोटासा रिपोर्ट दिला. कर्मचारी खूप मदत करत होते, त्यामुळे पायदुखी सुसह्य झाली होती. दरम्यान एक छोटेसे नाटक घडले. नाना – शैला-शोभाचे वडील हरवले होते; त्यांना शोधण्यात वेळ गेला. पण ते आधीच हॉटेलवर आले होते व त्यांना तेथे पाहताच काळजी संपली.

संध्याकाळी पाय खूप दुखू लागले; Iodox चोळले, Combiflam च्या दोन गोळ्या घेतल्या, जेवलो आणि झोपून गेलो.

सकाळी कन्याकुमारीचे स्थळदर्शन करायला सर्व जण गेले, आम्ही खोलीतच बसून राहिलो. १९७६ च्या भेटीत आम्ही विवेकानंद स्मारक आरामात पाहिले होते; तीन सागरांच्या संगमात हात पाय बुडवून वंदन केले होते; आजूबाजूला खूप भटकलो होतो; कन्याकुमारीचे अगदी जवळून दर्शन केले होते. त्यामुळे पाय दुखत असताना परत ती पायपीट करायची आमची इच्छा नव्हती. थोड्या वेळाने आम्ही खाली स्वागत कक्षात येऊन बसलो.

७ ॥ वाजता आमची मनापासून सेवा करणारा एक कर्मचारी गणेश आमच्याजवळ आला व आम्हाला बाहेर घेऊन जायला तयार झाला. त्याच्याबरोबर आम्ही बाहेर पडलो; कन्याकुमारी देवतेचे अगदी जवळून दर्शन घेतले व समुद्राच्या कडेला असलेल्या बाल्कनी मधून विवेकानंद स्मारकाचे लांबून दर्शन घेतले. गणेशाशी गप्पा मारताना एक विलक्षण माहिती मिळाली. तो मूळचा नैनी(ताल)चा. तो मुंबईला सिनेसृष्टीत Assistant Cameraman म्हणून काम करत होता. चांगल्या चांगल्या दिग्दर्शकांच्या बरोबर त्याने काम केले; पण तिथल्या वातावरणाला कंटाळला व केरळमध्ये कर्मचारी म्हणून काम करू लागला. त्याचा हा पूर्वेतिहास ऐकून मला वारणा बालवाद्यवृंदाच्या

शंकरराव कुलकर्णीची आठवण झाली. नवलाची गोष्ट म्हणजे हा इतिहास त्याने आतापर्यंत कोणालाच सांगितला नव्हता. त्याने आमचे बरेच फोटो काढले. सूर्योदय व सूर्यास्त समुद्रातच दिसणारे कन्याकुमारी हे एकमेव ठिकाण असावे.

दुपारी २॥ वाजता आम्ही आमचे Tri Sea हॉटेल सोडले व थेट त्रिवेंद्रमची दिशा धरली. ६-३० वाजता आम्ही Hotel Dubai Internatioal मध्ये चेक-इन केले. हॉटेल नावासारखेच छान होते व आमची खोलीही मस्त होती - प्रशस्त, सर्व सोयींनी युक्त व लिफ्टच्या जवळ, आठव्या मजल्यावर होती.

त्रिवेंद्रमचे पहिले प्रेक्षणीय स्थळ होते पद्मनाभ मंदिर. त्याच्या अफाट पुरातन खजिन्यामुळे ते सध्या गाजत आहे. त्याच्या बंद असलेल्या दोन खोल्यांमध्ये अजून किती संपत्ती दडलेली असेल याचा लोक अंदाज करत आहेत. लांबून आम्ही त्या दोन खोल्या पाहिल्या. मंदिर खूप सुंदर आकर्षक होते. पण खूप गर्दीमुळे, कपड्यांच्या बंधनामुळे व लॉकरसाठी मोठी रांग पाहून आम्ही दर्शनाचा नाद सोडला; ऊनही तापू लागले होते. पूर्वीच्या अनुभवामुळे आम्ही रिस्क टाळले व सावलीत येऊन बसलो.

आतल्या बाजूला आम्ही नंतर जे म्युझियम पाहण्यास जाणार होतो त्याच्या व्हरांड्यातच आम्हाला बसायला छान जागा मिळाल्या. तिथे बसलेल्या युवकाने आमची श्रांत अवस्था बघून आम्हाला वारा घालायला सुरवात केली; थंड पाणी मागवून दिले; एवढेच नव्हे तर मंदिरातून आलेल्या एका पुजाऱ्याकडून देवाला लावलेले चंदन आमच्या कपाळी लावले. देवाला वाहिलेली फुले आमच्या हातात दिली व आम्हाला भरपूर प्रसाद दिला. हे सर्व आमच्यासाठी करणारा युवक एक नायर - भगवान पद्मनाभ यांचा एक पुजारी होता. आम्हाला धन्य धन्य वाटले. भगवंतानेच आमची वेदना ओळखून त्याच्या रूपाने आमचे समाधान केले. केरळमधले सर्व देव अंधारात असतात. लांबून त्यांचे ओझरते पुसट अस्तित्व फक्त जाणवते. तास तास भर रांगेत उभे राहून आलेल्या आमच्या सहप्रवाशांपैकी एकालाही देवाचे दर्शन झाले नव्हते; आणि इथे देवाने आम्हाला त्याच्या कपाळीचे चंदन, नैवेद्यातील प्रसाद पाठवला होता.

सगळे आल्यावर आम्ही म्युझियम पाहिले; काही खास नव्हते. त्रावणकोरच्या राजाच्या खाजगी मालकीचे, जमवलेल्या शस्त्रांचे व कपड्यांचे ते संग्रहस्थान होते. चालून चालून आम्ही खूप दमलो होतो; बसपर्यंत परत चालत जावे लागले. हॉटेलवर आलो, जेवण घेतले, आणि तासभर ताणून दिली. २॥ वाजता पुढचा दौरा सुरू झाला. वाटेत Blossom Park नावाचा सामान्य बगिचा पाहिला आणि ऊन असतानाच ४॥ वाजता सुप्रसिद्ध कोवालम बीचवर येऊन पोचलो. तासभर आम्ही सावलीत बसलो व ऊन कमी झाल्यावर बीचवर गेलो. तो एक छोटा, आकुंचित, जोरात लाटा आत येईल असा बीच होता. गोव्याचे किनारे याच्यापेक्षा कितीतरी लांबलचक व आकर्षक आहेत. थोडेफार फोटो काढले व आम्ही तो किनारा सोडला. रिक्षावाल्यांच्या आडमुठेपणामुळे आम्हाला चढावर असलेल्या बसपर्यंत जायला त्रास होईल असे वाटत असतानाच एका गुजराती कुटुंबाच्या

मदतीमुळे आम्ही त्यांच्या गाडीतून बसजवळ पोचलो. शैला-शोभांना सौ. आशाच्या गुजराती व्यक्तिमत्वाचा प्रभाव पाहून आश्चर्य वाटले. दिवसभर तब्येतीने चांगली साथ दिल्यामुळे दिवस चांगला गेला.

रात्री गच्चीमध्ये छोटासा गप्पांचा, कर्मचाऱ्यांना बक्षिसी देण्याचा व निरोपवजा जेवण्याचा कार्यक्रम झाला; दुसऱ्या दिवशी परतीचा प्रवास सुरू होत होता; पत्ते, फोन्स यांची देवाण घेवाण झाली; भेटीची निमंत्रणे दिली गेली व सर्वजण स्वप्नमयी झोप घेण्यास रवाना झाले.

सकाळी ६ वाजता रेल्वेने जाणाऱ्या सर्व सहप्रवाशांना आम्ही बाय बाय केले. आम्ही विमानाने पुण्याला परत जाणार असल्याने व आमची flight दुपारी ४ वाजता असल्याने आम्ही थोडा आराम केला. राजू मॅनेजरने लंच व टॅक्सीची व्यवस्था केली होती. दुपारी आम्ही हॉटेल सोडले व त्रिवेन्द्रम विमानतळावर आलो. विमानतळ छोटा होता पण स्वच्छ होता. त्रिवेन्द्रम ते बंगलोर व बंगलोर ते पुणे अशा दोन टप्प्यात प्रवास करून रात्री ११-४५ वाजता आम्ही पुणे विमानतळावर उतरलो. चि. सुबोध घ्यायला आला होता; त्याच्या बरोबर आम्ही घरी आलो आणि केरळच्या सौंदर्यस्थळाची स्वप्ने पाहात निद्राधीन झालो.

○○○○○-----○○○○○

आपल्या प्रतिक्रिया/सूचना कळवा:

Phone: 25881194

Email: joshi.bindumadhav@gmail.com